

KRZYSZTOF MODRAS OP

JEROZOLIMA W TRADYCJACH KULTURY MUZUŁMAŃSKIEJ

Jerozolima¹ jest świętym miejscem – symbolem, który łączy trzy wielkie religie wywodzące się z pnia Abrahamowego: judaizm, chrześcijaństwo i islam. Zewnętrznego obserwatora, udającego się do Świętego Miasta, olśniewa przede wszystkim muzułmańska Kopuła na Skale, która usytuowana w Starym Mieście, swą wspaniałością przewyższa symbole dwóch pozostałych religii. Znajduje się ona na terenie dawnej świątyni jerozolimskiej, przylegając do tzw. Muru Zachodniego, będącego pozostałością po dawnej świątyni Heroda, a dzisiaj stanowiącego najświętsze miejsce dla Żydów w Jerozolimie. Spoglądając na miasto od wschodu, z Góry Oliwnej, dostrzeże się jaśniejącą złotą Kopułę na Skale na tle ciemnej, ale identycznej w wymiarach kopuły bazyliki *Anastasis*, pokrywającej Grób Chrystusa. Już to wizualne zestawienie trzech religijnych symboli wskazuje na rolę, jaką Jerozolima odgrywa w tradycji muzułmańskiej. Z jednej strony jest ona miejscem łączącym trzy wielkie kultury, ale z drugiej ukazuje islam jako ostatnią i doskonałą religię, która następując po dwóch poprzednich, kieruje swe orędzie do całego świata i doprowadzi ludzkość do końca czasów.

Dr KRZYSZTOF MODRAS OP – adiunkt Katedry Dialogu Kultur i Religii w Instytucie Kulturoznawstwa na Wydziale Filozofii KUL; adres do korespondencji: ul. Droga Męczenników Majdanka 70/3, 20-325 Lublin; email: modras@gmail.com

¹ Hebr. יְרוּשָׁלַיִם [translit. *Yeruśalayim*, transkr. *Jeruzalajim*], gr. Ἱερουσαλήμ [translit. *Hierousalēm*, *Ierousalēm*] i Ἱεροσόλυμα [translit. *Hierosolyma*, *Ierosolyma*], łac. *Hierusalem*, *Hierosolyma*, ar. اورشليم [translit. *Ūruśalīm*, transkr. *Uruszalim*].

MUŻULMANIE W JEROZOLIMIE

Jeśli spojrzeć z historycznego punktu widzenia², muzułmanie nie dotarli do Jerozolimy za życia Mahometa (570-632). Święte Miasto pojawiło się w nauczaniu Proroka jako symbol, mający wyrazić ciągłość Objawienia Bożego, począwszy od Adama, a skończywszy na Mahomecie, który – według muzułmanów – jest ostatnim prorokiem wysłanym przez Boga do całej ludzkości. Świątynia żydowska została zburzona przez Tytusa w 70 po Chr., a po stłumieniu powstania Bar Kochby w 135 r. zbudowano nowe miasto, zwane *Aelia Capitolina*, na cześć cesarza Hadriana (Aelius Hadrianus, 117-138) i Jowisza Kapitolńskiego. Na Wzgórzu Świątynnym umieszczono posąg Hadriana i jego następcy Antoninusa Piusa (138-161)³. W czasach chrześcijańskich Wzgórze Świątynne pozostało opuszczone. Julian Apostata (361-363) pozwolił Żydom na odbudowanie świątyni, ale ostatecznie do tego nie doszło, a w 380 r. Teodozjusz I (379-395) ogłosił chrześcijaństwo oficjalną religią cesarstwa. Wzgórze Świątynne pozostało spustoszone, by przypominało o prorocत्वie Jezusa⁴. W 614 r. Jerozolimę zdobył perski król Chosrow II (590-628). Miasto odzyskał cesarz Herakliusz (610-641), który pokonał Persów i wkroczył do Jerozolimy w 630 r.⁵

Muzułmanie zdobyli Jerozolimę w 637 r. Jej patriarcha, Sofroniusz, zgodził się poddać miasto tylko samemu Przywódcy Wiernych. W następnym roku kalif Umar (634-644) przybył do Jerozolimy jako „olbrzym w wystrzępionych, połatanych szatach jadący na mule, z jednym zaledwie służącym”. Kiedy Sofroniusz zobaczył Umara i obdarte arabskie hordy oraz wielbłądy, nieprzypominające w niczym dobrze uzbrojonych Persów, miał powiedzieć, że to „ohyda spustoszenia”⁶. W akcie kapitulacji Umar jednak zapewnił bezpieczeństwo zarówno miastu, jak i jego mieszkańcom, w zamian za *dżizję*, czyli podatek pogłówny od innowierców mieszkających na terenach muzułmańskich. W konsekwencji żydzi i chrześcijanie zachowali dostęp do swoich

² Na temat historii Jerozolimy zob. Jerome MURPHY-O'CONNOR. *Przewodnik po Ziemi Świętej*. Tłum. Mariusz Burdajewicz. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio” 1996; Karen AMSTRONG. *Jerozolima. Miasto trzech religii*. Tłum. Barbara Cendrowska. Warszawa: VIK 2010; Gabriela SNACZKE, Stanisław SZURO. *Jerozolima. W: Miejsca święte*. Warszawa: Medioprofit 2010; Simon SEBAG MONTEFIORE. *Jerozolima. Biografia*. Tłum. Maciej Antosiewicz i Władysław Jeżewski. Warszawa: Wydawnictwo Magnum 2011.

³ S. SEBAG MONTEFIORE. *Jerozolima* s. 145 przypis.

⁴ Mk 13 i par. Zob. także S. SEBAG MONTEFIORE. *Jerozolima* s. 165.

⁵ Tamże s. 178.

⁶ Tamże s. 188-189.

miejsce kultu oraz wolność wyznania, nie tylko za czasów Umara, ale również za rządów dynastii Umajjadów (661-750).

Jak przekazują późniejsze o sto lat źródła muzułmańskie, patriarcha zaprowadził kalifę do Grobu Świętego. Gdy nadeszła pora na modlitwę muzułmańską, Sofroniusz zaprosił Umara na modlitwę w Grobie, ale ten odmówił i wyszedł na zewnątrz. Tam miał rzec: „Gdybym się pomodlił wewnątrz kościoła, ten byłby już stracony dla ciebie i nie miałbyś nad nim więcej władzy, jako że po mojej śmierci muzułmanie odebraliby ci go, mówiąc: «Umar się w nim modlił»”⁷. Kalif poprosił natomiast patriarchę, by mu pokazał przybytek Dawida. Wtedy razem zwiedzili Wzgórze Świątynne, które było wysypiskiem śmieci. Gdy Umar zapragnął zobaczyć miejsce Święte Świętych, żydowski neofita, Kaab al-Ahbar, znany jako Rabin, pokazał mu mur, pozostały prawdopodobnie z budowli herodiańskich. Kalif zobaczył też kamień węgielny zrujnowanej świątyni, zwany przez Arabów *al-Şahra* („Skała”). Wraz z żołnierzami uprzętnął miejsce na południe od niej, by się pomodlić i w ten sposób zapoczątkować dom modlitwy w miejscu, gdzie w przyszłości zostanie wzniesiony meczet *al-Aqsā*⁸.

Muawiyah (661-680), który wkrótce zostanie pierwszym kalifem z dynastii Umajjadów, towarzyszył Umarowi w podróży do Jerozolimy. Miał wtedy powiedzieć, że Jerozolima jest „ziemią zgromadzenia i zmartwychwstania w sądnym dniu” oraz że „przestrzeń pomiędzy dwiema ścianami tego meczetu jest droższa Bogu niż reszta świata”⁹. Jako kalif powiększył esplanadę Wzgórza Świątynnego i zbudował tam meczet. Galijski lub – jak twierdzą niektóre źródła – niemiecki biskup Arkulf, zwiedzając Jerozolimę, zobaczył, że „w owym sławnym miejscu, gdzie niegdyś wznosiła się wspaniała świątynia, w pobliżu wschodniego muru, zbudowali Saraceni czworoboczny dom modlitwy. Wzniesli go z prostych desek oraz dużych belek na szczątkach wieży. Zbierają się tam gorliwie, a budynek ten – jak mówią – może pomieścić około 3000 ludzi”¹⁰.

⁷ G. SNACZKE, S. SZURO. *Jerozolima* s. 56.

⁸ S. SEBAG MONTEFIORE. *Jerozolima* s. 189-190.

⁹ Tamże s. 193.

¹⁰ „Opowieści biskupa Arkulfa” zostały opublikowane w: *Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej IV-VIII w.* Wybór, wstęp, wprowadzenia i opracowanie Piotr Iwaszkiewicz. Przedmowa ks. Marek Starowieyski. Kraków: Wydawnictwo WAM 2010 s. 237-310. Cytowany tekst znajduje się na s. 249. Zob. też S. SEBAG MONTEFIORE. *Jerozolima* s. 194.

KOPUŁA NA SKALE

Symbolem Jerozolimy jest muzułmańska Kopuła na Skale (*qubbat al-Şahra*). Jest ona jedyną budowlą islamu, która przetrwała do naszych czasów zasadniczo w pierwotnym stanie¹¹. Została wzniesiona kilkanaście lat po śmierci Muawiyah, za czasów umajjadzkiego kalifa Abd al-Malika (685-705), i ukończona na przełomie 691 i 692 r. Dokładna data jest znana dzięki dużej inskrypcji fundacyjnej w piśmie kufickim, znajdującej się w wewnętrznej nawie. Inskrypcja jest oryginalna, ale w IX wieku zmieniono w niej imię fundatora Abd al-Malika na abbasydzkiego kalifa al-Ma'muna (813-833)¹².

Kopuła na Skale nie jest typowym meczetem muzułmańskim. Zadziwia widza swoją doskonałą matematyczną proporcją, ześrodkowaną na centralnym kole opisującym Skałę. Spoczywa na planie ośmiokąta, a wzorem dla niej było budownictwo¹³ i sztuka chrześcijańska w stylu bizantyjskim, typowe dla Italii, Syrii i Palestyny¹⁴. Nad jej konstrukcją czuwali bizantyjscy i syryjscy architekci¹⁵. Średnica Kopuły na Skale jest prawie identyczna ze średnicą kopuły bazyliki Grobu Pańskiego i wynosi około 20 m. Przewyższa ją jednak znacznie swym przepychem. Również połączenie dwóch budowli Wzgórza Świątynnego, Kopuły na Skale oraz meczetu *Al-Aqsā*, przypomina konstantyńską Bazylikę Grobu, która składała się z rotundy nad Grobem Chrystusa oraz bazyliki, połączonej z rotundą placem otoczonym kolumnami¹⁶. Można także

¹¹ Odnowy Kopuły na Skale i pewne zmiany dokonano w okresie mameluckim, osmańskim oraz na początku drugiej połowy XX wieku. Zob. J. MURPHY-O'CONNOR. *Przewodnik po Ziemi Świętej* s. 85 i 86. Ilustracja: https://buildruction.files.wordpress.com/2012/11/800px-jerusalem_dome_of_the_rock_bw_3.jpg [dostęp 15.09.2015].

¹² S. SEBAG MONTEFIORE. *Jerozolima* s. 197.

¹³ Budowle te były znane jako *martyria*. Zob. Richard ETTINGHAUSEN, Oleg GRABAR, Marilyn JENKINS-MADINA. *Sztuka i architektura islamu 650-1250*. Tłum. Jolanta Kozłowska, Ivonna Nowicka, Katarzyna Pachniak. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog 2007 s. 17.

¹⁴ J. MURPHY-O'CONNOR. *Przewodnik po Ziemi Świętej* s. 85.

¹⁵ Joachim GNILKA. *Koran i chrześcijaństwo*. Tłum. Monika Waluś. Kielce: Jedność 2010 s. 165.

¹⁶ Tamże s. 168-169. Na ten temat zob. Haroutune KALAYAN. *The Similarity in Planning the Dome of the Rock and the Church of Ascension in Jerusalem*. „Annual of the Department of Antiquities of Jordan” 26: 1982 s. 405-409.

znaleźć podobieństwo do kościoła Wniebowstąpienia znajdującego się na Górze Oliwnej, wzniesionego, podobnie jak Kopuła na Skale, na planie oktagonu. Oba sanktuaria łączy też tradycja pokazywania odcisniętej stopy. Od epoki Umajjadów pokazywano ślad stopy Mahometa, który zostawił na Wzgórzu Świątynnym w chwili, gdy wstępował do nieba. Przypomina to tradycję chrześcijan, którzy od IV wieku pokazywali w bazylice Wniebowstąpienia na Górze Oliwnej odcisk stopy Jezusa¹⁷.

Według źródeł abbasydzkich, wrogich Umajjadom, Abd al-Malik miał zamiar uczynić Jerozolimę głównym miejscem pielgrzymkowym dla muzułmanów, zamiast Mekki¹⁸. Informacje te nie są pewne, jest jednak możliwe, że Jerozolima stałaby się nową Mekką, gdyby Umajjadzi, wkrótce po ukończeniu budowy Kopuły na Skale, nie odzyskali właściwej Mekki z rąk ich rywala Abd Allah Ibn Zubayra (624-692)¹⁹. Większość elementów znajdujących się na Wzgórzu Świątynnym wskazuje raczej, że nowe sanktuarium miało pokazać zwycięstwo islamu nad dwoma pozostałymi religiami mono-teistycznymi. Potwierdzają to zarówno miejsce, w którym muzułmańskie sanktuarium zostało wzniesione, jak i pierwsze w historii islamu monumentalne inskrypcje, wykonane we wczesnym piśmie kufickim.

Na miejsce budowy wybrano wzgórze, na którym kiedyś wznosiła się Świątynia żydowska. Kopuła pokrywa skałę, na której mógł stać dawny ołtarz ofiarny. Jaskinia, znajdująca się pod skałą, oraz różne wyżłobienia skalne mogły stanowić konstrukcje służące do odprowadzania krwi oraz wody przy składaniu ofiar²⁰. W tradycji żydowskiej miejsce to wiązano z grobem Adama i Ewy, kamieniem zatrzymującym potop, z tronem Boga,

¹⁷ Éric GEOFFROY. *Ascension céleste*. W: *Dictionnaire du Coran*. Sous la direction de Mohammad Ali Amir-Moezzi. Paris: Robert Lafont 2007 s. 96. W meczecie Kopuły na Skale lub – jak twierdzą inni – w Al-Aksa znajduje się odcisk stopy Jezusa, przeniesiony w średniowieczu z Kościoła Wniebowstąpienia na Górze Oliwnej, gdzie pozostał odcisk drugiej stopy. Zob. Dénys PRINGLE. *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem*. Vol. 3: *The City of Jerusalem*. Cambridge: Cambridge University Press 2007 s. 76.

¹⁸ Tak twierdził abbasydzki historyk, Yaqubi, ok. 874 r. Teza nie wydaje się prawdopodobna, gdyż takie twierdzenie byłoby herezją z punktu widzenia nauki islamu. Pielgrzymka do Mekki jest jednym z głównych filarów islamu. Na ten temat zob. J. MURPHY-O'CONNOR. *Przewodnik po Ziemi Świętej* s. 86 oraz R. ETTINGHAUSEN i in. *Sztuka i architektura islamu* s. 15.

¹⁹ S. SEBAG MONTEFIORE. *Jerozolima* s. 197.

²⁰ W sklepieniu skalnym jaskini jest widoczny otwór, o którym mówił anonimowy pielgrzym z Bordeaux w 333 r. Niektórzy przypuszczają, że otwór ten służył do odprowadzania krwi ze zwierząt ofiarnych do jaskini. Jeśli uzna się tę hipotezę za słuszną, wtedy można przypuszczać, że skała była miejscem, gdzie znajdował się ołtarz ofiarny w świątyni Heroda. Zob. J. MURPHY-O'CONNOR. *Przewodnik po Ziemi Świętej* s. 88. Nie ma jednak rozstrzygających dowodów, które pozwoliłyby na jednoznaczną lokalizację przybytku – Świętego Świętych – oraz ołtarza.

pępkiem świata i wejściem do podziemnego świata. Wiele z tych tradycji zostało przeniesionych przez chrześcijan do pobliskiej Bazyliki Grobu Pańskiego²¹, a później zostało przejętych również przez muzułmanów.

Drugim znakiem, ukazującym cel budowy Kopyły na Skale, są cztery inskrypcje pochodzące z czasów Abd al-Malika²². Znajdują się one we wnętrzu budowli i zostały umieszczone na arkadach, tworząc mozaikę o długości 240 m. Są to teksty koraniczne, które mówią o Allahu jako Jedynym Bogu i stwórcy świata. Ogłasza się, że „Nie ma boga, jak tylko On – Żyjący, Istniejący!” (Sura 2:255)²³, który „nie zrodził i nie został zrodzony” (Sura 112:3). Uznaje się ciągłość objawienia Bożego przekazaną prorokom: Abrahamowi, Ismailowi, Izaakowi, Jakubowi i pokoleniom, bo „my nie robimy żadnej różnicy między nimi i poddajemy się Jemu całkowicie [*muslimūn*]” (Sura 2:136). Mahometa przedstawia się jako następcę proroków starotestamentalnych, którego błogosławią Bóg i Jego aniołowie. Wierzący zaś powinni się modlić za niego i pozdrawiać go pozdrowieniem pokoju (Sura 33:56). Jest też tekst przedstawiający muzułmańskie ujęcie postaci Maryi i Jezusa oraz będący zaprzeczeniem chrześcijańskiego dogmatu Trójcy i boskości Chrystusa²⁴. Teksty te miały wskazywać na właściwe rozumienie Boga w porównaniu z poprzednimi religiami²⁵.

O ludu Księgi! Nie przekraczaj granic w twojej religii i nie mów o Bogu niczego innego, jak tylko prawdę! Mesjasz, Jezus syn Marii, jest tylko posłańcem Boga; i Jego Słowem, które złożył Marii; i Duchem, pochodzącym od Niego. Wierście więc w Boga i Jego posłańców i nie mówcie: „Trzy!” Zaprzestańcie! To będzie lepiej dla was! Bóg – Allah – to tylko jeden Bóg! On jest nazbyt wyniosły, by mieć syna! (Sura 4:171)

²¹ J. GNILKA. *Koran i chrześcijaństwo* s. 166-167.

²² Teksty w języku arabskim i angielskim są dostępne na *The Arabic Islamic Inscriptions On The Dome Of The Rock In Jerusalem, 72 AH / 692 CE*. <http://www.islamic-awareness.org/History/Islam/Inscriptions/DoTR.html> [dostęp 24.06.2015]. Omawia je również J. GNILKA. *Koran i chrześcijaństwo* s. 170-185.

²³ Koran jest cytowany według tłumaczenia Józefa BIELAWSKIEGO: *Koran*. Warszawa: PIW 1986. Do konsultacji tekstu arabskiego użyto wydania Abdullah YUSUF ALI. *The Meaning of the Holy Qur'an*. Beltsville, MD: Amana Publications 2008.

²⁴ Na wyższość Mahometa nad Jezusem wskazuje też fakt, że w inskrypcjach Jezus jest wymieniony tylko cztery razy, w inskrypcji czwartej, Mahomet natomiast występuje dziesięć razy, we wszystkich czterech inskrypcjach. Zob. J. GNILKA. *Koran i chrześcijaństwo* s. 179.

²⁵ Markus HATTSTEIN, Peter DELIUS. *Islam. Historia, sztuka, architektura*. Tłum. Janusz Danecki, Krystyna Schmidt. Warszawa: Buchman 2012 s. 64.

W inskrypcjach islam jest ukazany jako religia prawdziwa w oczach Boga, a jako przyczynę różnic między innymi religiami wskazuje się zawiść (Sura 3:19). Należy też zauważyć, że napisy nie wspominają bezpośrednio Żydów, być może dlatego, że Jerozolimę w tamtych czasach zamieszkiwali przede wszystkim chrześcijanie²⁶. Różne elementy dekoracyjne na mozaikach podkreślają triumf islamu nad innymi narodami, w sposób zgodny z tradycją muzułmańską. Nie ma tam przedstawień istot żywych, typowych dla innych kultur. Występują natomiast motywy roślinne i geometryczne, a wśród nich pojawiają się klejnoty, korony i pancerze, będące królewskimi symbolami władców pokonanych przez islam. Symbolizują one trofea zwycięskich muzułmańskich władców nad innymi narodami²⁷, do których należało przede wszystkim cesarstwo bizantyjskie oraz perskie imperium Sasanidów.

Abd al-Malik i jego syn oraz następca, al-Walid I (705-715), zbudowali także *al-Aqsā* („Meczet Daleki lub Najdalszy”), pojęty jako meczet imperialny, przeznaczony do piątkowych modlitw. Od strony zachodniej wzniesiono Wielki Most nad doliną dla przychodzących pielgrzymów, a od południa Podwójną Bramę. Meczet ten, w przeciwieństwie do Kopyły na Skale, wielokrotnie ulegał zniszczeniu na skutek trzęsień ziemi i był odbudowywany. Obecna konstrukcja pochodzi z 1035 r., z czasów fatymidzkiego kalifa Ali az-Zahir (1021-1036). Podobnie całe Wzgórze Świątynne było wielokrotnie odnawiane i ozdabiane w ciągu długiej historii islamu.

W ciągu wieków muzułmanie pokryli Wzgórze Świątynne różnymi budowlami związanymi z dawnymi tradycjami, sięgającymi czasów biblijnych i judaistycznych. Konstrukcje nawiązują do ołtarza Abrahama i do świątyni Salomona. Wiele elementów ma tu znaczenie symboliczne. Kopyła, rozumiana jako symbol nieba, wyraża więź z Bogiem²⁸. Kolistą czaszą kopyły wskazuje na doskonałość i nieskończoność nieba²⁹. Do raju Eden i świątyni lub ogrodów Salomona nawiązują rośliny i drzewa umieszczone na mozaikach oraz bogate dekoracje. Mozaiki zostały wykonane przez syryjskich chrześcijan i zostały oparte, zgodnie z tradycją muzułmańską, na motywach roślinnych, zarówno realistycznych, jak i stylizowanych³⁰.

²⁶ J. GNILKA. *Koran i chrześcijanie* s. 181.

²⁷ R. ETTINGHAUSSEN i in. *Sztuka i architektura islamu* s. 19.

²⁸ S. SEBAG MONTEFIORE. *Jerozolima* s. 197.

²⁹ G. SNACZKE, S. SZURO. *Jerozolima* s. 208.

³⁰ J. MURPHY-O'CONNOR. *Przewodnik po Ziemi Świętej* s. 86.

Skała na Wzgórzu Świątynnym ma też znaczenie eschatologiczne. Idąc za tradycją żydowską, również muzułmanie określali tę Skałę jako środek (pępek) świata³¹, stworzoną na początku, z której powstał następnie świat³². Stąd Bóg wrócił do nieba po stworzeniu ziemi i na tym miejscu ma się też dokonać koniec świata. Wtedy przyjdzie Mesjasz, odbędzie się Zmartwychwstanie i Sąd Ostateczny przy Złotej Bramie od strony wschodniej³³, co – według niektórych interpretacji – zapowiada Koran:

I przysłuchuj się tego Dnia, kiedy wezwie wzywający z bliskiego miejsca [*makān-in qarīb-in*]! Tego Dnia, kiedy oni naprawdę usłyszą krzyk – to będzie Dzień Zmartwychwstania (Sura 50:41-42).

„Bliskie miejsce”, o którym wspomina powyższy tekst, oznacza Skałę znajdującą się na Wzgórzu Świątynnym w Jerozolimie³⁴. Krzyk zaś oznacza głos trąby, na której archanioł Israfil (Rafał) ogłosi koniec świata oraz Zmartwychwstanie i Sąd Ostateczny³⁵.

Kopuła na Skale znajduje się na platformie wznoszącej się 3 m powyżej poziomu placu świątynnego. Wchodzi się na nią poprzez osiem ciągów schodów. Nad każdym wejściem znajdują się arkady, zwane wagami, pochodzące z okresu od X do XV wieku. Symbolizują one wagi, które będą zawieszane w czasie Sądu Ostatecznego. Na jednej szali będą układane ludzkie serca, a na drugiej – prawda³⁶.

Do Kopuły na Skale prowadzą cztery wejścia, symbolizujące cztery strony świata. Północna brama jest zwana Bramą Raju, wschodnia – Bramą

³¹ W tradycji judaistycznej idea ta pojawia się w *Midrash Tanchuma, Kedoshim* 10: „Jak pępek stanowi środek ciała ludzkiego, tak ziemia Izraela jest pępkiem świata ... znajdującym się w środku świata; Jerozolima jest w środku ziemi Izraela, świątynia w środku Jerozolimy, święte miejsce w środku świątyni, Arka w środku miejsca świętego, a Skała Fundamentu przed świętym miejscem, ponieważ z niej powstał świat”.

³² Mówi o tym *Talmud*, traktat *b. Yoma* 54b.

³³ J. MURPHY-O'CONNOR. *Przewodnik po Ziemi Świętej* s. 92; R. ETTINGHAUSSEN i in. *Sztuka i architektura islamu* s. 15; S. SEBAG MONTEFIORE. *Jerozolima* s. 200.

³⁴ *Tafsīr al-Ġalālayn* do Sury 50:41. Komentarz ten został sporządzony przez Ġalāl ad-Dīn al-Maḥālli w 1459 r. i dokończony przez jego ucznia Ġalāl ad-Dīn as-Suyūṭī w 1505 r. Komentarze do Koranu są dostępne na *The Tafsirs*. <http://www.altafsir.com> [dostęp 25.06.2015]. Na ten temat zob. François DÉROCHE. *Jérusalem*. W: *Dictionnaire du Coran* s. 437.

³⁵ *Tafsīr ibn Kathīr* do Sury 50:41-45. Pochodzący z XIV wieku komentarz do Koranu *Tafsīr ibn Kathīr* (1301-1373) jest dostępny na *Quran Tafsīr Ibn Kathīr*. <http://www.qatafsir.com> [dostęp: 24.06.2015].

³⁶ G. SNACZKE, S. SZURO. *Jerozolima* s. 212; J. MURPHY-O'CONNOR. *Przewodnik po Ziemi Świętej* s. 88.

Anioła Israfiła, który – według wierzeń muzułmańskich – ogłosi koniec świata dźwiękiem trąby, południowa – Bramą *al-Aqsā*, a zachodnia – Bramą Archanioła Gabriela. Środek meczetu wypełnia skała utożsamiana ze wzgórzem Moria, na którym – według tradycji biblijnej – Abraham miał złożyć w ofierze swojego syna Izaaka (Rdz 22,2; 2 Krn 3,1).

Pod skałą znajduje się grotą, używana jako meczet. Miała ona powstać, gdy Mahomet wznosił się stąd do nieba. Według wierzeń muzułmańskich pod grotą znajduje się „Studnia Dusz” (*Bi`r al-arwāh*), z której podobno można usłyszeć głosy zmarłych, mieszające się z szumem rajskich rzek. Obok wejścia do grotki stoi osmański relikwiarz z włosem z brody Mahometa³⁷.

Na platformie, obok Kopuły na Skale, stoi wspierająca się na 17 kolumnach Kopuła Łańcucha, jedna z najwcześniejszych muzułmańskich budowli Abd al-Malika na placu świątynnym. Znajduje się ona dokładnie w centrum esplanady. Możliwe, że miała ona wskazywać środek świata oraz mogła pełnić funkcję skarbcza³⁸. Legenda zaś nawiązuje do Salomona i zawieszono-go przezeń u sufitu łańcucha. Składający przed władcą przysięgę trzymali się łańcucha. W przypadku krzywoprzysięstwa Bóg karał winnych uderzeniem pioruna³⁹. Tu też ma być zawieszona waga sprawiedliwości w czasie Sądu Ostatecznego.

W VIII wieku na terenie świątynnym były również budowle nawiązujące do Nocnej podróży Mahometa, które jednak zostały zniszczone w czasach krzyżowców. Do dzisiaj pozostały pochodzące z początków XIII wieku Kopuła Wniebowstąpienia Mahometa oraz Kopuła Literatury. Ta ostatnia pełniła funkcję biblioteki koranicznej oraz nawiązywała do modlitwy Archanioła Gabriela i Mahometa z prorokami na Wzgórzu Świątynnym w czasie Nocnej podróży⁴⁰. Jak twierdzi J. Murphy-O'Connor, istnienie oddzielnych konstrukcji nawiązujących do Wniebowstąpienia Mahometa dowodzi, że to wydarzenie nie było głównym motywem wzniesienia Kopuły na Skale⁴¹.

³⁷ J. MURPHY-O'CONNOR. *Przewodnik po Ziemi Świętej* s. 88.

³⁸ Hipoteza, że Kopuła Łańcucha stanowiła model Kopuły na Skale, opiera się na legendzie z XV wieku. Ta koncepcja wydaje się mało prawdopodobna, dlatego że obie budowle znacznie się różnią. Zob. J. MURPHY-O'CONNOR. *Przewodnik po Ziemi Świętej* s. 88.

³⁹ J. MURPHY-O'CONNOR. *Przewodnik po Ziemi Świętej* s. 88.

⁴⁰ G. SNACZKE, S. SZURO. *Jerozolima* s. 213-214.

⁴¹ J. MURPHY-O'CONNOR. *Przewodnik po Ziemi Świętej* s. 88.

NOCNA PODRÓŻ MAHOMETA

Tradycja islamska wiąże Wzgórze Świątynne z mistycznym doświadczeniem Proroka, zwanym Nocną podróżą i wniebowstąpieniem Mahometa (*al-isrā' wal-mi'rāğ*)⁴². Terminy te oznaczają przeniesienie Mahometa w towarzystwie archanioła Gabriela na wierzchołku zwanym Buraq z „Meczetu świętego” w Mekce do „Meczetu Dalekiego” w Jerozolimie, a następnie wstąpienie do niebios i dotarcie aż do tronu Boga.

Nocna podróż miała miejsce 16 miesięcy przed *hidżrą*⁴³, czyli emigracją pierwszych muzułmanów do Jasribu, późniejszej Medyny. Odpowiada to w naszym kalendarzu rokowi 621 i przypada na okres, kiedy Jerozolima znajdowała się pod panowaniem perskim. Koran nie przekazuje nam wiele informacji na temat Nocnej podróży Mahometa. Nawiązuje do niej pierwszy werset Sury 17, zwanej *al-Isrā'*, czyli „Nocna podróż”:

Chwała Temu, który przeniósł [*asrā*]⁴⁴ Swojego sługę nocą z Meczetu świętego do Meczetu Dalekiego [*min al-masğidi al-ħarāmi ilā al-masğidi al-aqsā*], którego otoczenie pobłogosławiliśmy, aby mu pokazać niektóre Nasze znaki. Zaprawdę, On jest Słyszący, Widzący! (Sura 17:1)

W powyższym tekście „Meczet święty” (*al-masğid al-ħarām*) jest identyfikowany przez tradycję muzułmańską⁴⁵ jako sanktuarium Kaby w Mekce, a „Meczet Daleki” (*al-masğid al-aqsā*) jest meczetem zbudowanym na miejscu dawnej świątyni jerozolimskiej, określanej w *hadisach*⁴⁶ jako *bayt al-*

⁴² Pełny opis Nocnej podróży Mahometa znajduje się w pierwszej biografii Mahometa, zwanej *Sirat Rasul Allah*, opracowanej przez Ibn Ishaq (zm. 767). Obecnie jest ona znana w edycji Ibn Hishama (zm. 828 lub 833) oraz w *Historii Proroków i Królów* al-Tabariego (839-923). Dzieło Ibn Hishama jest dostępne w tłumaczeniu angielskim: *The life of Muhammad. The translation of Ishāq's Sīrat Rasūl Allāh with introduction and notes by A. Guillaume*. Oxford University Press 2004. Nocna podróż i wniebowstąpienie Mahometa są opisane na s. 181-187.

⁴³ *Tafsir ibn Kathir* do Sury 17:1.

⁴⁴ Od tego czasownika pochodnego czwartego tematu wywodzi się termin *isrā'* „nocna podróż”. Czasownik pierwszego tematu, *sarā*, znaczy „podróżować nocą”.

⁴⁵ Tak uważa np. *Tafsir ibn Kathir* do Sury 17:60.

⁴⁶ *Hadisy*, czyli opowiadania o Mahomecie, tworzą *Sunnę*, czyli tradycję Proroka. Jest sześć podstawowych zbiorów (*Al-Kutub al-sitta*) noszących imiona ich autorów: *Ṣaḥīḥ al-Buḥārī* (zm. 870), *Ṣaḥīḥ Muslim* (Muslim ibn al-Ḥağğāğ, zm. 875), *Sunan an-Nasā'i* (zm. 915), *Sunan Abū Dawūd* (zm. 888), *Ġāmi' at-Tirmidī* (zm. 892) i *Sunan ibn Māğah* (zm. 887). *Hadisy* są dostępne online w wersji arabskiej i angielskiej na *Sunnah.com*. <http://sunnah.com> [dostęp 24.06.2015]. W niniejszym artykule odnośniki do *hadisów* są podawane zgodnie z systemem USC-MSA, wypracowanym przez Muslim Students Association, the University of Southern California. Zob. *Center for Muslim-Jewish Engagement*. <http://www.usc.edu/org/cmje/religious-texts/hadith/> [dostęp 24.06.2015].

maqdis („świątynia”)⁴⁷. Historyk al-Tabari (839-923) przekazuje, że kalif Umar zacytował ten werset koraniczny, gdy wkraczał do Jerozolimy, by przyjąć poddanie się miasta⁴⁸.

Tradycja muzułmańska, zawarta w *hadisach*, rozwinęła historię Nocnej podróży Proroka⁴⁹. W związku z Jerozolimą, opowiadania te przekazują, że Mahomet w *bayt al-maqdis* („świątynia”) w Jerozolimie przewodniczył dawnym prorokom w modlitwie jako *imam*. *Hadisy* wspominają imiennie Abrahama, Mojżesza i Jezusa. Inni prorocy pojawiają się w drugiej części podróży, którą odbył Mahomet ze skały znajdującej się w środku Świątyni do siedmiu niebios. Tam spotkał aniołów oraz dawnych proroków: Adama, Jana Chrzciciela, Jezusa, Józefa syna Jakuba, Enocha (Idris), Arona, Mojżesza i Abrahama. Wszyscy oni uznawali w Mahomecie ostatniego proroka. W końcowym etapie podróży, u tronu Boga, Mahomet otrzymał pięć modlitw oraz zasadnicze prawdy wiary islamu (Sura 2:284-286)⁵⁰. Po powrocie do Mekki Mahomet miał opisać Świątynię jerozolimską, by potwierdzić rzeczywistość swej podróży do Jerozolimy⁵¹.

Uczeni nie są zgodni na temat charakteru Nocnej podróży Mahometa. Większość komentatorów muzułmańskich rozumie ją dosłownie jako fizyczne doświadczenie, wraz z ciałem i duszą, którego Prorok doznał w stanie świadomości, a nie we śnie⁵². Inni widzą w Nocnej podróży duchowe do-

⁴⁷ Zob. np. *Sahih al-Bukhari* 5,58,228. Sura 17:1 nie wspomina o drugiej części Nocnej podróży, czyli wniebowstąpieniu Proroka. Do niej mogą nawiązywać inne teksty Koranu, takie jak Sura 53:13-18 i Sura 17:60. W związku z tym niektórzy sądzą, że „Meczet Daleki” nie oznacza Jerozolimy, ale niebieską Kabę, znajdującą się w siódmym niebie. Zob. F. DÉROCHE. *Jérusalem* s. 437; É. GEOFFROY. *Ascension céleste* s. 95. Przy takiej interpretacji wniebowstąpienie dokonałoby się bezpośrednio z ziemskiej Kaby z pominięciem Jerozolimy. Taką wersję przedstawiają niektóre *hadisy*, np. *Sahih al-Bukhari* 4,54,429; 5,58,227; 9,93,608, inne zaś łączą oba etapy Nocnej podróży, np. *Sahih Muslim* 1,309.

⁴⁸ *The Night Journey of Sura 17*. <http://www.muslimhope.com/NightJourney.htm> [dostęp 24.06.2015].

⁴⁹ *Hadisy* mówiące o Nocnej podróży i wniebowstąpieniu Mahometa zebrał Ibn Kathir w swoim komentarzu do Sury 17:1. Główne teksty to *Sahih al-Bukhari* 4,54,429; 5,58,227; 9,93,608; *Sahih Muslim* 1,309. Inne *hadisy* uzupełniają te opisy.

⁵⁰ *Sahih Muslim* 1,329.

⁵¹ *Sahih al-Bukhari* 5,58,226. Świątynia jerozolimska nie istniała za czasów Mahometa i Koran pozwala nam nawet przypuszczać, że Mahomet wiedział o zniszczeniu drugiej Świątyni. Nawiązuje do tego wydarzenia Sura 17:7-8.

⁵² Abdullah YUSUF ALI. *The Meaning of the Holy Qur'an*, wprowadzenie do Sury 17 oraz n. 2168. Perski historyk i komentator Koranu Al-Tabari (zm. 923) opowiada się za cielesnym charakterem podróży Mahometa. Argumentem jest między innymi sprzeciw ze strony słuchaczy. Przeniesienie do Jerozolimy we śnie nie wywołałoby tak ostrej reakcji otoczenia. Na ten temat zob. É. GEOFFROY. *Ascension céleste* s. 98; *Tafsir ibn Kathir* do Sury 17:1 i 17:60. Zob. też *Sahih al-Bukhari* 5,58,228; 8,77,610.

świadczanie lub sen, który Mahomet odczytał jako wizję⁵³. Niezależnie od interpretacji tego wydarzenia oraz faktu, że Świątynia jerozolimska nie istniała w czasach Mahometa, tradycja Nocnej podróży ukazuje ważną rolę, jaką Jerozolima miała w głoszonej przez niego religii. Nocna podróż ukazuje go jako ostatniego i najważniejszego posłańca Bożego, czyli zawiera takie samo orędzie, jakie przekazują koraniczne inskrypcje Kopyły na Skale. Podkreśla się jedność misji wszystkich proroków (Sura 2:285), polegającej na głoszeniu wiary w jedynego Boga (Sura 16:36; 21:25). Prawdziwość misji poprzednich posłańców potwierdza Mahomet (Sura 37:37; Sura 2:101) jako „pieczęć proroków” (Sura 33:40). Spotkanie Mahometa z nimi, zwłaszcza z tymi, którzy otrzymali od Boga Pismo, czyli z Mojżeszem i Jezusem (Sura 42:13), uwydatnia jeszcze bardziej ciągłość proroctwa. Wypadało, by misja Mahometa jako ostatniego i największego proroka Boga, została potwierdzona i uznana w centrum rodzimej ziemi dawnych proroków⁵⁴.

KIBLA

Tradycja muzułmańska przekazuje, że w czasie Nocnej podróży do Jerozolimy i wniebowstąpienia Mahomet otrzymał od Boga polecenie odmawiania pięciu obowiązkowych modlitw w ciągu dnia. Wczesna praktyka muzułmańska obierała Jerozolimę jako kierunek, zwany *qibla*, w którym zwracali się wierni w czasie codziennych modlitw. W 624 r. jednak, 16 miesięcy po wydarzeniu *hidżry*, czyli 13 lat od momentu powołania Mahometa na proroka (610 r.), doszło do zmian w islamie, na co wpłynął prawdopodobnie pierwszy konflikt między muzułmanami a plemionami żydowskimi mieszkającymi w okolicach Medyny. Po zwycięskiej dla muzułmanów bitwie z wojskami mekkańskimi pod Badrem w 624 r. Mahomet zarządził wygnanie żydowskiego plemienia Banū Qaynuqā' z Medyny. Motywem miało być wrogie nastawienie plemion żydowskich do Mahometa, które odczytano jako złamanie tzw. Konstytucji Medyńskiej, czyli pierwszego muzułmańskiego dokumentu politycznego, regulującego stosunki w nowej wspólnocie w Medynie. Od tego momentu Mahomet zaczął też usuwać niektóre elementy żydowskie, jakie pojawiły się w islamie. Utrwalił się zwyczaj pięciu mo-

⁵³ William MUIR. *The Life of Mahomet*. Vol. 2. London: Smith, Elder and Co. 1861 s. 219-223; John GILCHRIST. *Muhammad and the Religion of Islam: Al-Mi'raj: The Alleged Ascent to Heaven*. <http://answering-islam.org/Gilchrist/Vol1/3d.html> [dostęp 25.06.2015].

⁵⁴ *Tafsir ibn Kathir* do Sura 17:1.

dlitw zamiast trzech, charakterystycznych dla judaizmu. Został też zmieniony kierunek modlitwy z *bayt al-maqdis* w Jerozolimie na Kabę w Mekce⁵⁵. Tradycja w następujący sposób opisuje to wydarzenie:

Przekazał Ibn Umar: Podczas gdy niektórzy [ofiarowali] w Quba modlitwę poranną [*fağr*], pewien człowiek przyszedł do nich i rzekł: „Ostatniej nocy zostały objawione wersety Koranu, w których zostało polecone Prorokowi, by skierował twarz na Kabe (w Mekce), więc również i wy powinniście tam się zwrócić”. W ten sposób, zachowując swe postawy, zwrócili się w stronę Kaby. Wcześniej zwracano się na Szam (Syria – Jerozolima) (Bóg powiedział): I skądkolwiek byś wychodził, zwracaj twarz ku świętemu Meczetowi [*al-masğid al-ħarām*]! I gdziekolwiek byście byli, zwracajcie twarze ku niemu (Sura 2:150)⁵⁶.

Ta nagła zmiana kierunku modlitwy została upamiętniona w jednym z najstarszych meczetów Medyny, zwanym „Meczetem dwóch qibli” (*masğid al-qiblatayn*), gdzie to wydarzenie miało miejsce. Do niedawna meczet ten miał dwie nisze, zwane *mihrab*, wskazujące kierunek modlitwy. W czasie ostatniej renowacji jednak *mihrab* wskazujący kierunek Jerozolimy został usunięty.

Sura 2:142-150 wyjaśnia motywy tej zmiany. Mahomet był krytykowany z powodu zmiany kierunku obranego w czasie modlitwy ze strony żydowskiej społeczności Medyny, którzy wyrażali radość z racji pierwszego sposobu modlenia się muzułmanów⁵⁷. Mahomet odpowiedział, że „do Boga należy Wschód i Zachód”, to znaczy, że Bóg może wybierać kierunek modlitwy dla swych wiernych dowolnie, według swej woli. Nowy kierunek zaś jest znakiem wyróżniającym dla nowej wspólnoty:

W ten sposób My uczyniliśmy was narodem znajdującym się pośrodku, abyście byli świadkami dla ludzi i aby Posłaniec był świadkiem dla was. My ustanowiliśmy kierunek [*al-qibla*], którego ty się trzymałeś tylko po to, abyśmy mogli wiedzieć, kto postępuje za Posłańcem, a kto odwraca się na piętach. I to jest dla wszystkich wielka próba, lecz nie dla tych, których poprowadził Bóg drogą prostą. A Bóg nigdy nie zagubi waszej wiary. Zaprawdę, Bóg jest dla ludzi dobrotliwy, litościwy! (Sura 2:143)

Następne wersety podkreślają różnicę, jaka istnieje między muzułmanami i tymi, którzy nie biorą ich kierunku. Kontekst wskazuje, że termin „kierunek” (*qibla*) należy rozumieć nie tylko dosłownie, w sensie kierunku obranego w czasie modlitwy, ale także kierunku obranego w nauczaniu

⁵⁵ *Sahih al-Bukhari* 1,2,39.

⁵⁶ *Sahih al-Bukhari* 6,60,20.

⁵⁷ *Tafsir ibn Kathir* do Sury 2:144.

i sposobie życia. Ludy Księgi (żydzi i chrześcijanie) obrali inną drogę i ukryli prawdę, jaka została objawiona przez Pana za pośrednictwem Mahometa. „Każdy ma jakiś kierunek, ku któremu się zwraca” (Sura 2:148). Muzułmanie, w odróżnieniu od nich, powinni mieć własny kierunek, który odpowiada ich szczeremu powołaniu otrzymanemu od Boga:

I skądkolwiek byś wychodził, zwracaj twarz ku świętemu Meczetowi! I gdziekolwiek byście byli, zwracajcie twarze ku niemu, ażeby ludzie nie mieli żadnego dowodu przeciwko wam – oprócz tych spośród nich, którzy są niesprawiedliwi. I nie bójcie się ich, lecz bójcie się Mnie, abym mógł wypełnić w całości Moje dobrodziejstwo względem was. Być może, znajdziecie się na drodze prostej! (Sura 2:150)

Muzułmanie są narodem znajdującym się pośrodku, to znaczy najlepszym, który wraz ze swym Prorokiem ma się stać świadectwem dla całej ludzkości. Wyraża się to w doskonałym prawie, sprawiedliwości i sposobie życia (por. Sura 22:78)⁵⁸.

Tradycja muzułmańska nie uznaje jednak, że na wybór Jerozolimy jako pierwszej *qibli* wpłynęła tradycja żydowska lub chęć przypodobania się żydom i przyciągnięcia ich do islamu. Podkreśla się, że wybór kierunku w modlitwie i jego zmiana wynikały z posłuszeństwa okazanemu woli Boga⁵⁹.

Oba kierunki modlitwy, Jerozolima i Kaba, wiązały islam z postacią Abrahama. Tradycja biblijna identyfikowała górę Moria ze Wzgórzem Świątynnym w Jerozolimie, gdzie Abraham miał złożyć w ofierze swego syna Izaaka. Według tradycji koranicznej zaś fakt ten miał miejsce w Mekce i dotyczył nie Izaaka, ale starszego syna Abrahama, Ismaila, poczętego z niewolnicy Hagar⁶⁰. Co więcej – według tradycji muzułmańskiej – również Kaba została odbudowana przez Abrahama i jego syna Ismaila. W wielu miejscach Koran zaznacza również, że islam jest kontynuacją autentycznej religii Abrahama, który żył, zanim jeszcze powstał judaizm i chrześcijaństwo:

⁵⁸ *Tafsir ibn Kathir* do Sury 2:142-143.

⁵⁹ *Tafsir ibn Kathir* do Sury 2:145.

⁶⁰ Interpretacja ta wynika z Sury 37:101-113. W powyższym tekście narodziny Izaaka są obwieszczone dopiero w wersecie 112, po próbie Abrahama, która dotyczyła „chłopca wspaniałomyślnego” (Sura 37:101), utożsamianego z Ismailem. Miejszem ofiarowania była nie Jerozolima, lecz Mina w pobliżu Mekki, gdzie muzułmanie składają ofiarę w czasie głównej pielgrzymki zwanej *hadżdżem*. Należy też zauważyć, że w Mekce, nieopodal sanktuarium Kaby, znajduje się wzgórze Marwah, przypominające w nazwie biblijną Moria. Zob. A. YUSUF ALI. *The Meaning of the Holy Qur'an* noty 4096-4106.

Oni mówią: „Bądźcie wyznawcami judaizmu lub chrześcijanami, a znajdziecie się na drodze prostej”. Powiedz: „Wcale nie! Idźcie za religią Abrahama prawdziwie wierzącego – hanifa. On przecież nie był z liczby bałwochwalców!” (Sura 2:135)

Termin *hanīf*, użyty w powyższym tekście oznacza ludzi, którzy w przedmuzułmańskim okresie, opierając się na czystej naturze, wyznawali monoteizm na wzór wiary Abrahama. Jak wynika z Koranu, nie byli oni wyznawcami judaizmu lub chrześcijaństwa, bo – jak Koran zaznacza w innym miejscu – Tora i Ewangelia zostały zesłane po Abrahamie (Sura 3:65). Oznacza to, że islam odwołuje się do pnia Abrahamowego, podobnie jak i inne religie monoteistyczne, ale jednocześnie obiera własny kierunek, który jest różny od dwóch pozostałych wyznań. Jerozolima zaś była miejscem, które miało podkreślić wspólny korzeń wszystkich trzech religii, ale też ukazać prawdziwą i prostą drogę objawioną przez Boga za pośrednictwem Mahometa i islamu dla całej ludzkości.

Dla muzułmanów Jerozolima jest trzecim świętym miejscem, po Mekce i Medynie. Ostatecznie nie została obrana przez islam jako kierunek w czasie modlitwy, dlatego że każda religia powinna zachować właściwe sobie cechy, niemniej jednak Jerozolima jest miejscem, które łączy islam z pozostałymi religiami monoteistycznymi. Święte Miasto wskazuje przede wszystkim na ciągłość istniejącą między wcześniejszymi tradycjami religijnymi i prorockimi, a islamem, co w konsekwencji podkreśla jedność objawienia się Boga w historii ludzkości, chcącego wprowadzić wszystkie narody na prostą drogę wiodącą ku Niemu. Tradycja muzułmańska przejęła dawne wierzenia żydowskie i muzułmańskie, które uważały Jerozolimę za środek świata. Niemniej jednak dla islamu Miasto Święte stało się symbolem wyższości islamu nad pozostałymi religiami. Jest on ostatnim etapem w ziemskiej drodze człowieka do Boga, mającym go doprowadzić do dnia ostatecznego.

Dla okazania tych prawd islam rozbudował bogatą symbolikę związaną z miastem. Mahomet, który z historycznego punktu widzenia nigdy nie dotarł do Jerozolimy, dokonał tej podróży w sposób mistyczny. Tu spotkał się z dawnymi prorokami i wstąpił do nieba, by spotkać się z samym Bogiem. To wydarzenie miało potwierdzić jego misję jako ostatni i doskonały prorok.

Rola Jerozolimy w tradycji islamu została również podkreślona w sposób fizyczny poprzez budowle powstałe już w pierwszym okresie islamu. Z jednej strony podkreślają one historyczne powiązanie islamu z poprzednimi tradycjami religijnymi, a z drugiej ukazują różnice i wskazują na wydarzenia eschatologiczne i ostateczne spotkanie ludzkości z Bogiem, które dokona się w Świętym Mieście na końcu czasów.

BIBLIOGRAFIA

- ABDULLAH YUSUF ALI: *The Meaning of the Holy Qur'an*. Beltsville, MD: Amana Publications 2008.
- AMSTRONG Karen: *Jerozolima. Miasto trzech religii*. Tłum. Barbara Cendrowska. Warszawa: VIK 2010.
- Center for Muslim-Jewish Engagement. <http://www.usc.edu/org/cmje/religious-texts/hadith/> [dostęp 24.06.2015].
- DÉROCHE François: *Jérusalem*. W: *Dictionnaire du Coran*. Sous la direction de Mohammad Ali Amir-Moezzi. Paris: Robert Lafont 2007 s. 437-438.
- Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej IV-VIII w. Wybór, wstęp, wprowadzenia i opracowanie Piotr Iwaszkiewicz. Przedmowa ks. Marek Starowieyski. Kraków: Wydawnictwo WAM 2010
- ETTINGHAUSEN Richard, GRABAR Oleg, JENKINS-MADINA Marilyn: *Sztuka i architektura islamu 650-1250*. Tłum. Jolanta Kozłowska, Ivonna Nowicka, Katarzyna Pachniak. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog 2007.
- GEOFFROY Éric: *Ascension céleste*. W: *Dictionnaire du Coran*. Sous la direction de Mohammad Ali Amir-Moezzi. Paris: Robert Lafont 2007 s. 95-99.
- GILCHRIST John: *Muhammad and the Religion of Islam: Al-Mi'raj: The Alleged Ascent to Heaven*. <http://answer-islam.org/Gilchrist/Vol1/3d.html> [dostęp 25.06.2015].
- GNILKA Joachim: *Koran i chrześcijaństwo*. Tłum. Monika Waluś. Kielce: Jedność 2010.
- GUILLAUME Alfred: *The Life of Muhammad. The Translation of Ishāq's Sīrat Rasūl Allāh with introduction and notes by A. Guillaume*. Oxford University Press 2004.
- HATTSTEIN Markus, DELIUS Peter: *Islam. Historia, sztuka, architektura*. Tłum. Janusz Danecki, Krystyna Schmidt. Warszawa: Buchman 2012.
- Kalayan H. *The Similarity in Planning the Dome of the Rock and the Church of Ascension in Jerusalem*. W: „*Annual of the Department of Antiquities of Jordan*” 26: 1982 s. 405-409.
- Koran. Tłum. Józef Bielawski. Warszawa: PIW 1986.
- MUIR William: *The Life of Mahomet*. Vol. 2. London: Smith, Elder and Co. 1861.
- MURPHY-O'CONNOR Jerome: *Przewodnik po Ziemi Świętej*. Tłum. Mariusz Burdajewicz. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio” 1996.
- PRINGLE Denys: *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem*. Vol. 3: *The City of Jerusalem*. Cambridge: Cambridge University Press 2007.
- Sahih al-Bukhari. W: *Sunna.com* – <http://sunnah.com> [dostęp 24.06.2015].
- Sahih Muslim. W: *Sunna.com* – <http://sunnah.com> [dostęp 24.06.2015].
- SEBAG MONTEFIORE Simon: *Jerozolima. Biografia*. Tłum. Maciej Antosiewicz i Władysław Jęzewski. Warszawa: Wydawnictwo Magnum 2011.
- SNACZKE Gabriela, SZURO Stanisław: *Jerozolima*. W: *Miejsca święte*. Warszawa: Medioprofit 2010.
- Tafsir al-Jalalayn. W: *The Tafsirs*. <http://www.altafsir.com> [dostęp 25.06.2015].
- Tafsir ibn Kathir. <http://www.qtafsir.com> [dostęp 24.06.2015].
- The Arabic Islamic Inscriptions On The Dome Of The Rock In Jerusalem, 72 AH / 692 CE. <http://www.islamic-awareness.org/History/Islam/Inscriptions/DoTR.html> [dostęp 24.06.2015].
- The Night Journey of Sura 17. <http://www.muslimhope.com/NightJourney.htm> [dostęp 24.06.2015].

JEROZOLIMA W TRADYCJACH
KULTURY MUŻULMAŃSKIEJ

Streszczenie

Dla mużulmanów Jerozolima jest trzecim świętym miejscem po Mekce i Medynie. Święte Miasto wskazuje na ciągłość istniejącą między wcześniejszymi religiami i podkreśla jedność objawienia się Boga w historii ludzkości. Podobnie jak dla żydów i chrześcijan, również dla mużulmanów Jerozolima oznacza środek świata. W porównaniu z poprzednimi religiami jednak Jerozolima stała się symbolem wyższości islamu jako doskonałej religii, która doprowadzi ludzkość do dnia ostatecznego.

Kultura mużulmańska rozbudowała bogatą symbolikę związaną z Jerozolimą. Mahomet, który z historycznego punktu widzenia nigdy nie dotarł do Świętego Miasta, dokonał tej podróży w sposób mistyczny. Tu spotkał się z dawnymi prorokami i wstąpił do nieba, by spotkać się z samym Bogiem. To wydarzenie miało potwierdzić jego misję jako ostatni i doskonały prorok.

Rolę Jerozolimy w kulturze islamu ukazują mużulmańska architektura. Podkreśla ona historyczne powiązanie islamu z poprzednimi tradycjami religijnymi, wskazuje na wydarzenia eschatologiczne i ostateczne spotkanie ludzkości z Bogiem, które dokona się w Świętym Mieście na końcu czasów.

Streścił Krzysztof Modras OP

Słowa kluczowe: islam, Jerozolima, kopuła na Skale, Mahomet, nocna podróż i wniebowstąpienie, qibla.

JERUSALEM IN THE TRADITIONS
OF MUSLIM CULTURE

Summary

For Muslims, Jerusalem is the third holiest site, after Mecca and Medina. The Holy City marks the continuity that exists between the religions, and emphasizes the unity of the revelation of God in human history. Just like for the Jews and the Christians, also for the Muslims, Jerusalem is the center of the world. Compared with the previous religions, however, Jerusalem has become a symbol of the superiority of Islam, as a perfect religion that will lead humanity to the Last Day.

The Muslim culture developed a rich symbolism associated with Jerusalem. Muhammad, who historically never reached the Holy City, accomplished this journey in a mystical way. Here he met with former prophets and ascended to heaven to meet God himself. The goal of this event was to confirm his mission as the last and perfect prophet.

The Muslim architecture shows the role of Jerusalem in Islamic culture. It emphasizes the historical connection of Islam with previous religious traditions, it points to the eschatological events and the final meeting of humanity with God, which will be in the Holy City at the End of Time.

Summarised by Krzysztof Modras OP

Key words: Islam, Jerusalem, Dome of the Rock, Muhammad, the Night Journey and Ascension, qibla.